

Міністерство освіти і науки України
Департамент освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації
Всеукраїнський інтерактивний конкурс "МАН Юніор Дослідник"
Номінація "Історик-Юніор"

Тема: Особливості взаємодії німецької та української культур у соціокультурному розвитку мікрорайону Нова Баварія

Виконала: Пашенцева Марія Андріївна,
учениця 8-Б класу комунального закладу
"Харківський ліцей №93 Харківської міської
ради" Новобаварського району

Керівник: Діас Германов Еміліо Альберто,
вчитель історії комунального закладу
"Харківський ліцей №93 Харківської міської
ради" Новобаварського району

2026

Об'єкт дослідження:

мікрорайон Нова Баварія міста Харкова.

Предмет дослідження:

історико-культурний розвиток мікрорайону Нова Баварія, а також сучасний стан місцевих промислових об'єктів та житлової забудови.

Мета

дослідити внесок німецької спільноти у становлення та розвиток культури й промисловості мікрорайону Нова Баварія упродовж XIX – XXI ст., а також проаналізувати взаємний вплив місцевої української громади на Німеччину.

Завдання

- Відстежити вплив німецьких технологій, зокрема на стан та ефективність діяльності пивзаводу "Нова Баварія".
- Здійснивши фотодокументацію ключових об'єктів, виявити вплив німців на архітектуру мікрорайону Нова Баварія.
- Дослідивши місцеву демографічну ситуацію, визначити причини зміни кількості німців, що проживали на території міста Харкова. Знайти й проаналізувати сучасний вплив української (харківської) спільноти й інновацій на Німеччину.

Актуальність роботи полягає у важливості збереження взаємозв'язку німецької та української культур в межах мікрорайону Нова Баварія.

Методи дослідження:

- Пошук;
- Аналіз;
- Порівняння
- Абстрагування.

Вступ

Щоб зрозуміти загальну ситуацію, спочатку розглянемо внесок німців у культуру Харківської області та місто Харків. За всю історію життя на цих землях вони становили до 2 % усього населення, а час їхнього активного освоєння територій був відносно невеликим - від створення перших колоній XVIII ст. до середини XX ст. Незважаючи на це, вони зробили величезний вклад у розвиток чи не кожної сфери життя - благодійності, мистецтва, науки, сільського господарства, промисловості тощо.

В XIX ст. спостерігався активний розвиток промисловості у Харкові, коли німцями були зведені відомі тоді на всю імперію заводи техніки, машин і механізмів Трепке, Мельгозе, Гельферіх-Саде (з 1922 р. отримало назву «Серп і молот»), Пільстрема, завод керамічної плитки Бергенгейма, кондитерська фабрика Жоржа Бормана та цукроварня Леопольда Кенінга.

Борошномельна промисловість та виробництво аграрної техніки були однією з основних галузей діяльності німців. Крім того, вони займалися землеробством, тваринництвом, влаштовували різноманітні ярмарки і торги. Їхній робочий інвентар був сучасним, а використання земель - раціональним, що призводило до збільшення врожаїв та економічного успіху.

Вступ

Громадяни німецької національності зробили внесок й в архітектуру Харкова. Зведені будівлі (Карла Трепке, Карла Клеккера, архітектора Георгія Шторха тощо) вирізнялися вишуканим стилем.

В деякій мірі їх заслугою є і високий рівень освіти в Харкові. Цікаво, що досить багато викладачів Харківського університету (1805 р.), особливо на початку його існування, були німцями:

- філософ Шад
- хімік Гізе
- викладач економіки Якоб
- Пільгер - один з перших професорів ветеринарії, редактор галузевої журналістики «Украинский домовод» (1817р.)
- історик і орієнталіст фон Роммель
- астроном і математик Гут, що робив метеорологічні спостереження в Харкові
- Астроном Людвіг Струве - вчитель академіка Барабашова, очолював Харківську обсерваторію і кафедру астрономії.
- Нельдехен - професор агрономії та редактор першої газети Харкова 'Харьковский еженедельник' (1812 р.)
- Філолог Кроненберг, який також очолював Церковну Раду Лютеранської Церкви і, відповідно, був певним чином пов'язаний з Кірхою Святого Вознесіння - головним осередком життя харківських лютеран у XIX - на початку XX ст.

Октоберфест 2021 р.

URL: <https://www.stopcor.org/section-suspilstvo/newsamp-u-harkovi-popri-najbilshu-zahvoryuvanist-na-covid-19-provedut-oktoberfest-30-09-2021.html>

Німці посприяли розвитку місцевих традицій. Наприклад, до повномасштабної війни в Центральному парку святкували Октоберфест, хоч і в менших масштабах.

Звичайно, що вплив громадян німецької національності не обмежувався лише центральними районами. Я хочу зупинитися саме на мікрорайоні Нова Баварія в південно-західній частині Харкова. На цих територіях ще у кінці XVII ст. на околиці міста існувало село Григорівка, розташоване біля річки Уди. З 1776 р. землями володіли Слобідсько-Український губернатор, генерал-поручик Дмитро Автомонович Норов та його син Олександр, які збудували тут невеликий двоповерховий будинок та борошномельний млин. У січні 1788 року губернатор Норов помер і власність перейшла до шляхтичів Дуніних.

von und Baron Pylar von Pildau.

На зображенні показаний герб давнього дворянського роду Пиллар фон Пильхау

В 1823 р., коли Харків досить активно розселяли німці, у Григорівку приїхав Густав Фрідріх Пиллар фон Пильхау. Він одружився з Дуніною Варварою Іванівною і, таким чином, село опинилося під владою німецької гілки. В сім'ї Пиллар фон Пильхау було семеро дітей. У 1862 р., після смерті Фрідріха, землі перейшли у спадок старшому сину Миколі Густавовичу.

Однак сам Микола не був зацікавлений у самостійному використанні та у 1870-1880-х роках частину земель розпланував та продав під 43 міські квартали. До того ж, землі було передано під два цегельні заводи, розважальну будівлю, торговий дім «Р. Рубінштейн і сини» (1890 р.), а також найбільшу на той час у Харкові прально-вовняну фабрику, госпіталь для робітників та шкільну будівлю Миколи Олександровича Олексєєва.

Крім того, одним з ключових моментів у розвитку промисловості став 1873 р., коли в село Григорівка приїхали представники заснованого 24 листопада 1872 р. акціонерного товариства 'Нова Баварія' на чолі з німецьким підприємцем Францом (Федором Карловичем) Гиршгеймером. Після довгих років пошуків води, ідеальної для пивоваріння, він викупив землі у Миколи Густавовича саме тут, біля річки Уди. П'ятого квітня 1875 р. товариство завершило будівництво пивоварного заводу 'Нова Баварія'.

На початку свого існування в штат цього підприємства входило 27 робітників. Виробничі потужності склались з 2 парових машин, а також за даними газети 'Харківські губернські відомості' у 1876 р. в склад заводу входило дві полустанції, льодовні та орендовані млини.

БАЛАНСЪ
Харьков. Общества Пивоваренія,
ПОДЪ ФИРМОЮ:
„НОВАЯ БАВАРИЯ“
НА 1-Е ЯНВАРЯ 1876 ГОДА.

АКТИВЪ.

Счетъ кассы	, , ,	1.617.	47.
— построекъ	, , ,	497.349.	—
— машинъ	, , ,	119.628.	92.
— земли	, , ,	5.122.	90.
— полустанцій	, , ,	6.420.	—
— пруда	, , ,	10.047.	27.
— сада	, , ,	4.148.	14.
— ледниковъ	, , ,	2.439.	43.
— аренды мельницъ	, , ,	1.431.	82.
— бочекъ	, , ,	45.937.	37.
— бутылокъ	, , ,	1.380.	—
— пива	, , ,	56.609.	80.
— солода	, , ,	13.901.	90.
— чмения	, , ,	37.762.	65.
Ст. 4. газети "Харківські губернські відомості"	, , ,	7.834.	13.
12 лютого 1876 року	, , ,	5.	32.
Всього	, , ,	55.726.	80.
Пасивъ	, , ,	1.150.	00.
Всего	, , ,	55.726.	80.

URL: <https://back2news.karazin.ua/?newspaper=34-24&search=%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F>

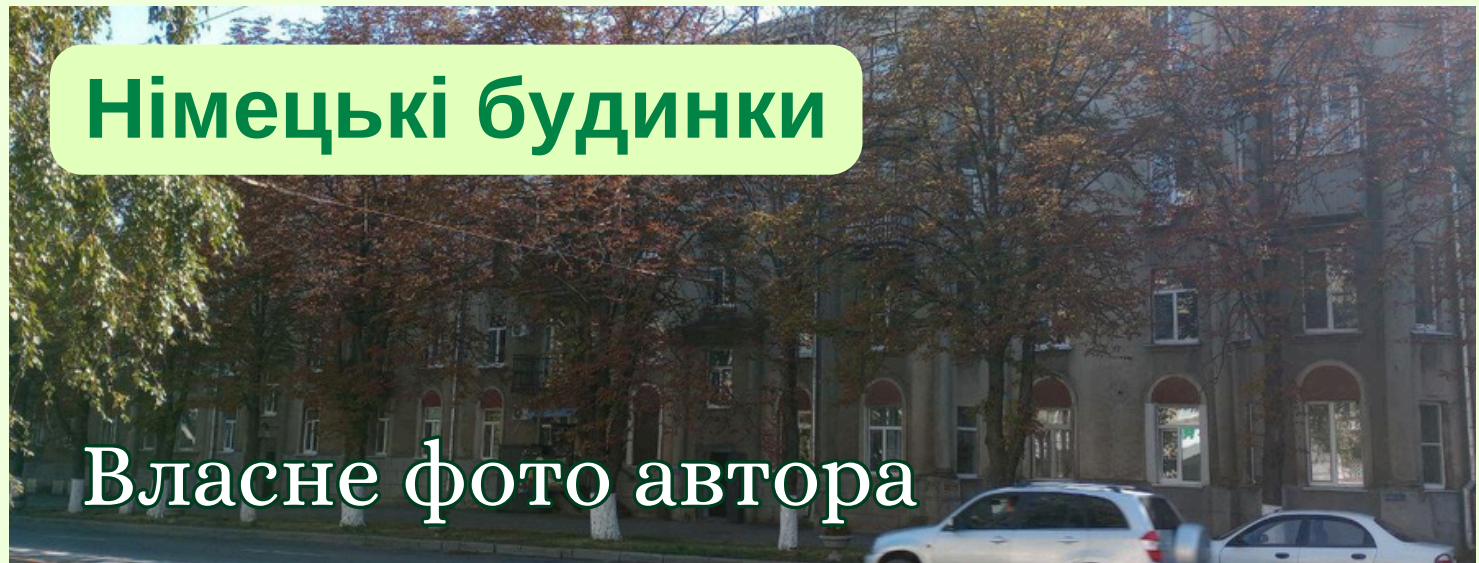
Власні фото автора

- ХМІЛЬ - СИМВОЛ пивоваріння у мікрорайоні Нова Баварія

Власні фото автора

Річка УДИ

Пивзавод швидко зростає, а навколо з'явилися різні об'єкти інфраструктури: станція 'Нова Баварія' для експорту пива, канатний завод та німецькі житлові будинки для робітників

Німецькі будинки

Власне фото автора

Німецькі будинки

Власне фото автора

Залізнична станція 'Нова Баварія'

Власне фото автора

Введено в експлуатацію у 1876 р. Поруч розташована стара водонапірна вежа.

Харківський канатний завод

Власне фото автора

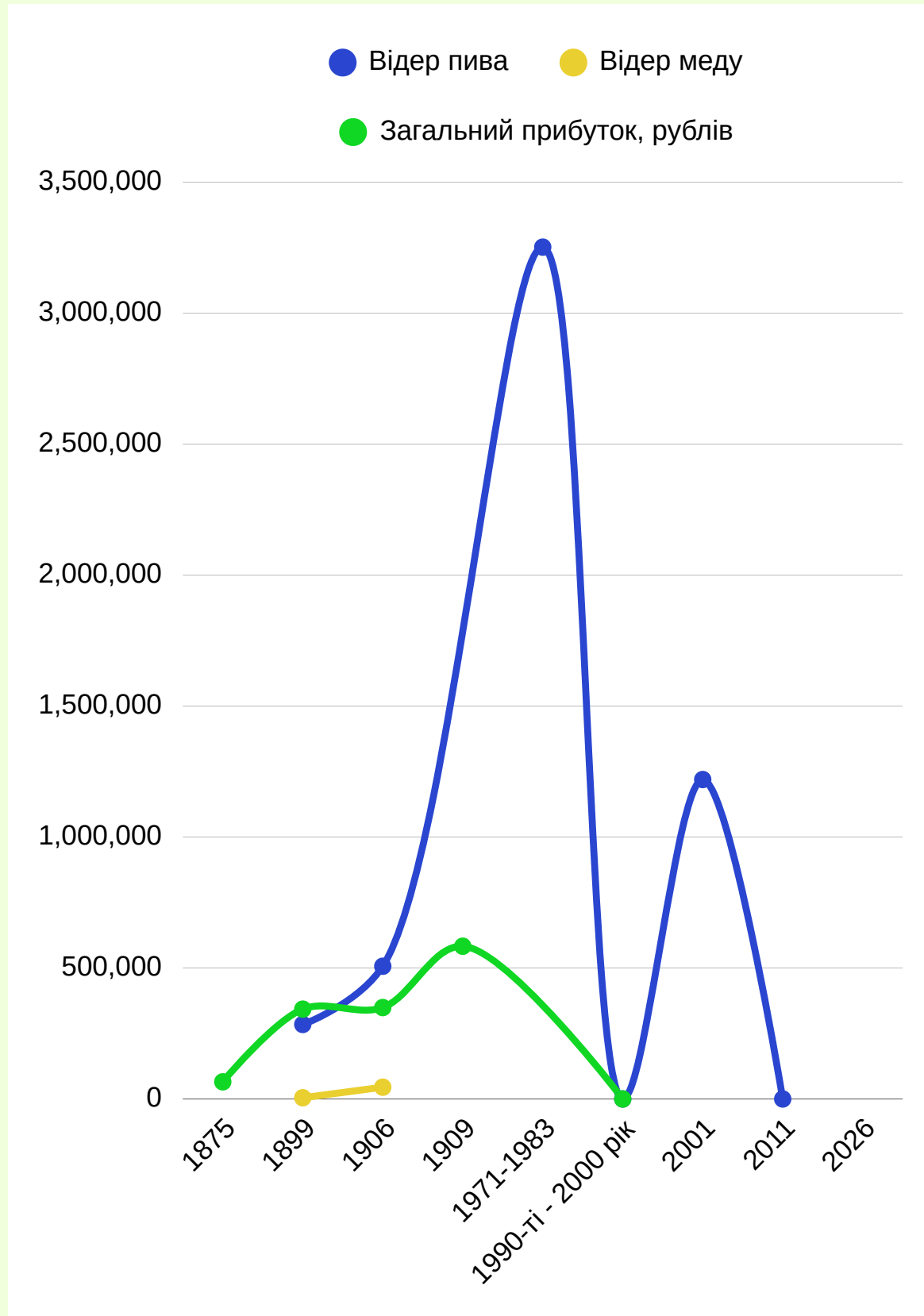
За фото можна помітити, що завод заснований у 1899 році. На жаль, зараз є зруйнованим та зупинив діяльність через військові дії

КАНАТЫ.
Оголошення заводу
1917р.
пеньковые, манильские, алойные, хлопчато-бумажные, кожаные и прочие всехъ типовъ и размѣровъ;
канаты плоскія и разнаго сопротивленія
URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/grigorovka-nikoiskoe>

Веревки: отбойка, бичева.	Сѣтки джутовые и льняные для хлѣба, сахара муки, соли, алебастра и пр.
Шпагатъ всехъ номеровъ изъ русской и итальянской пеньки, сноповязальный шпагатъ.	Холсты для упаковки шерсти, хлопка для фильтровъ и проч.
Пассы и ремни для приводовъ, элеваторовъ и транспортеровъ.	Тесьма пеньковая дорожки, подножки и проч.
Брезенты	Проволока

Внаслідок появи нових об'єктів інфраструктури ставала все більшою потреба в електриці. Електричне освітлення було проведено у Григорівці в 1896 році. Першого січня 1924 року село увійшло в склад Харкова, а згодом - було виділене як окремий мікрорайон Нова Баварія однойменного Новобаварського району.

Як бачимо, поява пивоварного заводу сприяла стрімкому розвитку місцевості. Отож, розглянемо детальніше німецький вплив на його діяльність.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИБЫЛЕЙ,
полученных по производству завода Общества
Пивоварения, подъ фирмою:
„НОВАЯ БАВАРИЯ“
за 1875 годъ.

Изъ оказавшейся прибыли	Р. С.	65582 14
Отчисляется полученныя штрафныя деньги въ капиталъ для выдачи пенсій	Р. С.	134 83
Затѣмъ чистой прибыли		65447 31
(Что за 9 мѣсяцевъ продажи пива составляетъ на капиталъ 500,000 р. 17 ^{1/100} %)		
Согласно § 37 устава отчисляется 5% со стоимости движимости въ 194,015 р. 83 к.		9700 79
Изъ остатка		55746 52
Согласно тому же § отчисляется въ резервный капиталъ 10%		5574 65
По постановленію общаго собранія отчисляется въ особый резервъ		9000 —
Въ дивидендъ акціонерамъ на капиталъ 500,000 р. 8%		40000 —
Затѣмъ остатокъ		54574 65
Распредѣляется согласно § 37 устава въ пользу служащихъ 10%		117 18
Въ капиталъ для выдачи пенсій 5%		58 59
Согласно постановленію общаго собранія отъ 21 апрѣля 1873 г., въ пользу учредителей 20%		234 —
Въ остатокъ	Р. С.	409 77
		762 10

(№ 29, 30, 18и19) 921

За ст. 4 газети [“Харківські губернські відомості” 12 лютого 1876 року](#) бачимо, що у 1875 р. чистий прибуток пивзаводу ‘Нова Баварія’ склав 65 582 рублів.

Скориставшись цими даними, а також даними офіційного сайту пивзаводу (джерело 13) та наукових досліджень (джерело 1), було складено діаграму обсягу виробленої продукції та прибутку у різні періоди.

За нею можна спостерігати швидке зростання потужності підприємства до вершини розквіту у 1971-1983 роках. Це пояснюється використанням німецьких технологій та завезеного сучасного обладнання, що дозволило варити пиво першого ґатунку. Наступне зменшення обсягу виробництва є причиною збільшення конкуренції на ринку та появою нових підприємств.

Німецьке пиво у ХІХ ст. й до сьогодні є світовим еталоном якості, тому поступовий відхід рецептури місцевої продукції від німецьких традицій теж міг негативно позначитися на конкурентоспроможності заводу.

URL: <https://novobavarska.com.ua/history/ystoryia-etyketok/?lang=ru>

етикетки Березневого пива до 1917 р.

до 1917 р.

Окрім інших видів, таких як 'Венське', 'Чеське', 'Пільзенське' тощо, досить багато уваги приділяється Березневному пиву (або Märzenbier). Його коріння бере свій початок саме в Баварії (Німеччина). Як видно з назви, його починали варити у березні, а пили здебільшого восени. З початку ХІХ ст. воно є популярним напоєм на свято Октоберфест.

з 1917 р. до 1950 р.

Здебільшого місцеві сорти ('Харківське', 'Українське', 'Столове'), а не типові європейські.

з 1950 р. до 1991 р.

Локальні види, зовсім невелика частина виробництва припадає на Березневе.

етикетка Березневого пива з 1950 р. до 1991 р.

URL: <https://novobavarska.com.ua/history/ystoryia-etyketok/?lang=ru>

з 1991 р.

Відображення німецької культури залишилося тільки в численних назвах етикеток пива 'Баварське' та 'Нова Баварія' різних номерів і періодів випуску. Також відомо, що завод використовує німецький хміль для виробництва деяких видів.

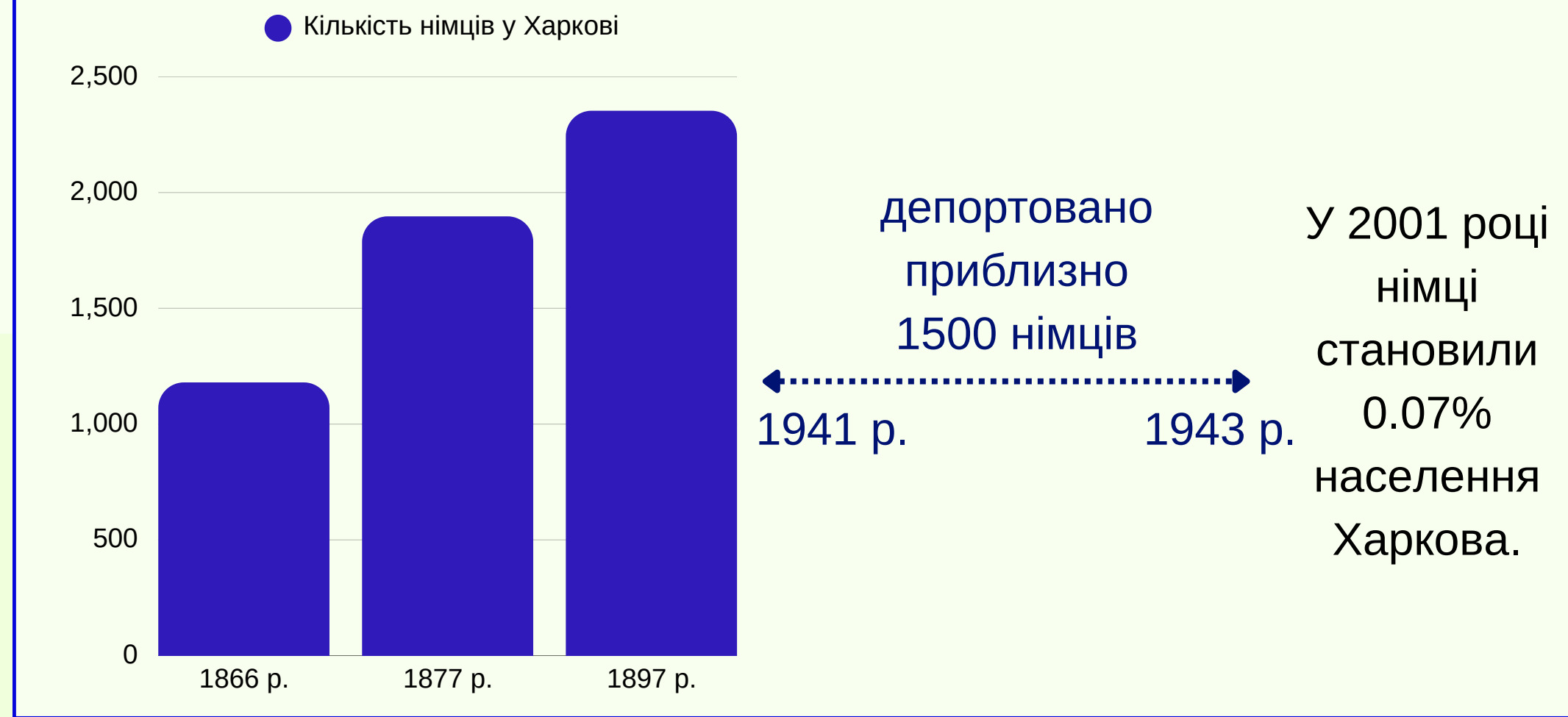

Власні фото автора

*Зображення етикеток не використовується як реклама пивної продукції, а лише як історичний факт. Вживання алкоголю не дозволяється людям молодше 18 років.

Окрім вище згаданих причин, головним чином на зменшення позитивного німецького впливу на продукцію і технології, а також загалом на розвиток Нової Баварії вплинула і демографічна ситуація у Харкові.

Так, на початку ХХ ст. у місті існувало 43 винокурні та 18 пивоварень, на яких працювало 3.6 % німців від загальної чисельності робітників галузі, а положення німецьких технологів та підприємців, зокрема в пивоварній сфері, було домінуючим завдяки поєднанню європейського досвіду, практичності та організованості.

Старі фото Харкова - яким було місто за часів німецької окупації

URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/istoriya-gorodov-ukrainyi/yakim-buv-harkiv-za-chasiv-nimetskoj-okupatsii-istorichni-foto.htm>

Натомість все змінилося під час депортації німців у Другої світової війну, а особливо з жовтня 1941 по серпень 1943, коли Харків був окупований. Відомо, що від 20 березня 1942 року було депортовано 1500 німців до Казахстану. Так само як і окупація, це, звичайно, негативно вплинуло на розвиток міста: були закриті німецькі культурні центри та зникли багато досвідчених фахівців, що гальмувало розвиток науки і промисловості в усіх районах.

Але навіть попри те, що зараз німців у мікрорайоні Нова Баварія майже не залишилось, відображення німецької культури можна знайти в місцевій архітектурі. Розглянемо будівлю місцевого пивзаводу зараз й на кінець XIX - початок XX ст, яка має певні елементи цегляної готики, що набув поширення в регіонах навколо Балтійського моря, зокрема і Німеччині.

Зубці, що надають підприємству вигляду, схожого на фортецю. Були досить популярні в Німеччині у XIX ст., використовувалися щоб надати споруді величного вигляду та іноді допомогти сховати технічні елементи даху.

Горизонтальні лінії, які візуально розділяють поверхи

Напівкруглі вікна замість звичайних прямокутних

Обпалена цегла - основний будівельний матеріал, характерний для цього стилю

Пивзавод на кінець XIX - початок XX ст.
URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&p=894831749de638490c9531eb2f575dcbf42b27f40d9f1c74aae4a7d57749b325JmltdHM9MTc0NzUyNjQwMA&ptn=3&ver=2&hsh=4&fclid=12c3189c-ed69-6eda-29fb-0daeec416fd1&psq=URL%3ahttps%3a%2f%2fwww.novabavaria.com.ua%2fistoria-zavodu%2f&u=a1aHR0cHM6Ly93d3cubm92YWJhdmFyaWEuY29tLnVhL2lzdG9yaWlhLXphdm9kdS8&ntb=1>

Власні фото автора

Європейські (німецькі) елементи можна знайти й у житловій забудові того часу. За зразком німецьких поселень місцеві жителі перейняли лінійний тип забудови з чіткою лінією перпендикулярних вулиць.

Декоративні елементи у формі куль

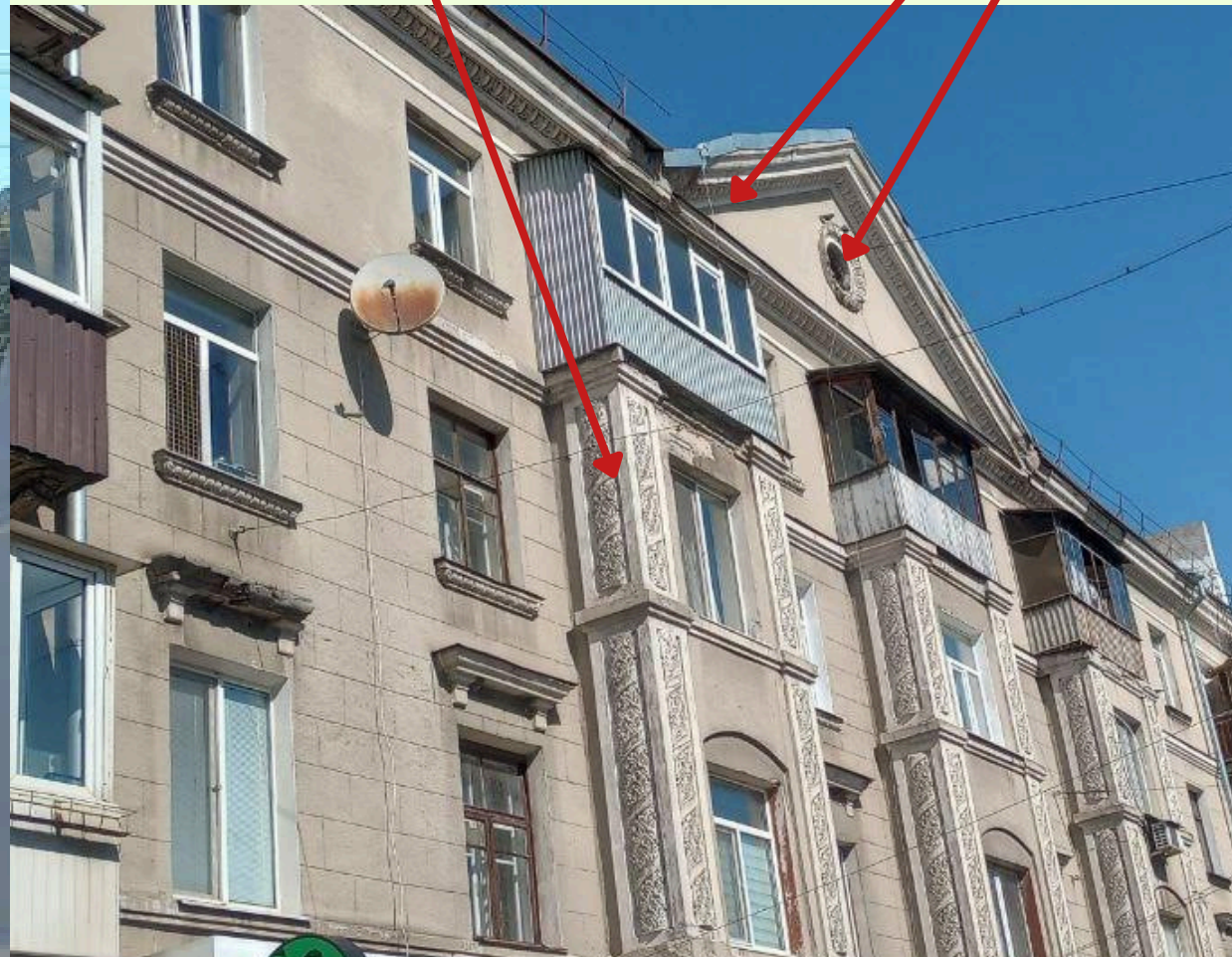
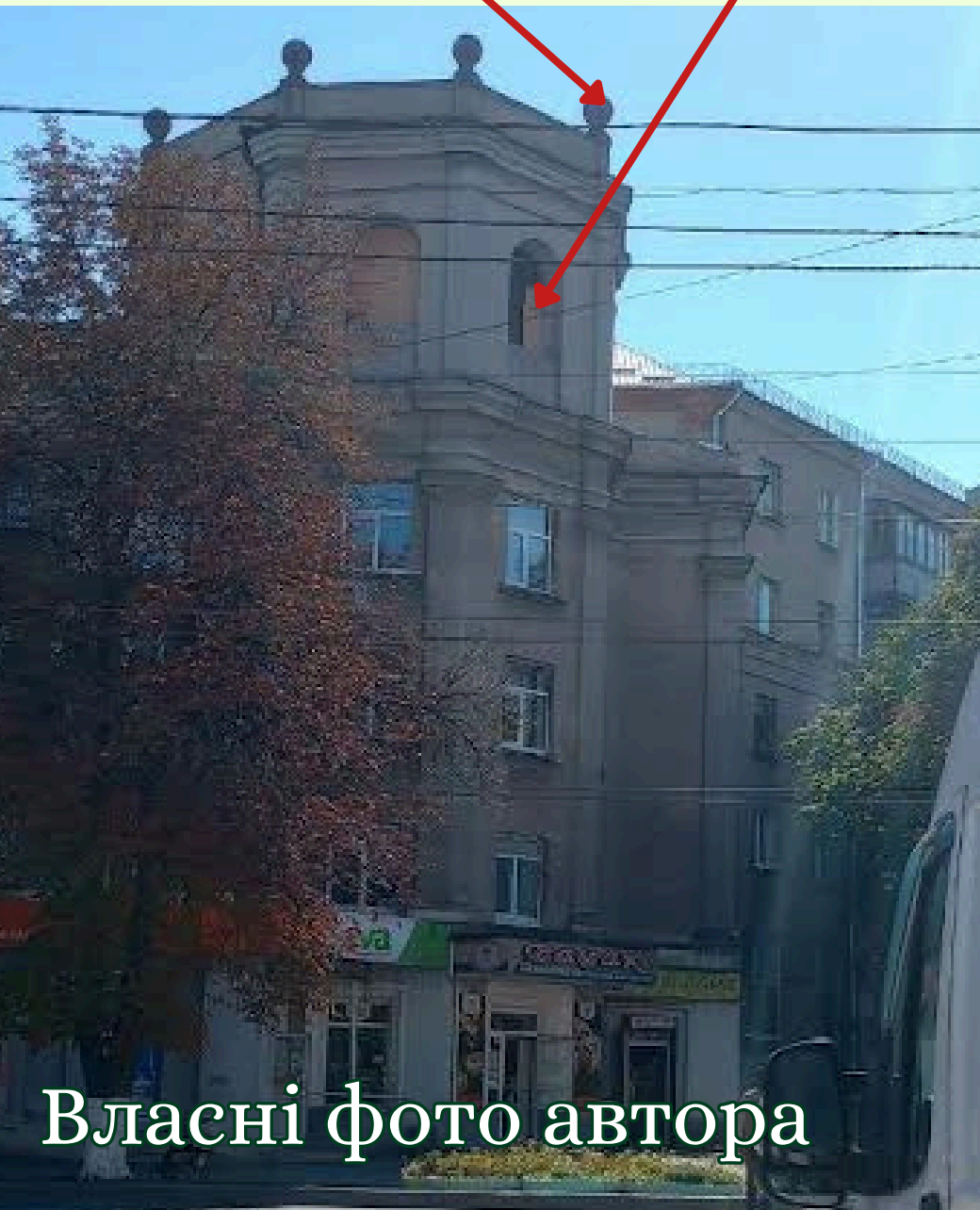
Напівкруглі вікна

Декоративні елементи

Трикутне завершення на фасаді (фронтон) з круглим вікном (окулус)

Декоративні виступи стін

Гострокінечна декоративна вежка (пінакль), характерна для готичної архітектури

Власні фото автора

У XIX - середині XX ст. німці взаємодіяли з мешканцями мікрорайону та Харкова загалом, а зараз важливим залишається підтримання зв'язку, тому, звичайно, культурний внесок не був і не є одностороннім. Необхідним для роботи є з'ясувати сучасний вплив української спільноти на Німеччину.

Українська пивна компанія, фото продукції

URL: https://www.beer-co.com/ua/site/cool/*

URL: https://project.liga.net/projects/30_products_ukraine_en/

URL: https://www.beer-co.com/ua/site/cool/*

1. Харків'яни впроваджують численні інновації у різні сфери. Прикладом цього є приватне акціонерне товариство "Українська пивна компанія", що спеціалізується на виробництві холодильного обладнання. Її найстаріший напрям, заснований 1993 році, має центральний офіс у м. Харків. Компанія постачає свої товари у країни Європи і взаємодіє з німецькою компанією Kieselmann.

2. Окрім того, незважаючи на те, що німецьке пиво є світовим еталоном, можна стверджувати, що українці, хоч і зовсім невеликий, але теж здійснюють вплив на його виробництво і якість. Наприклад, під час війни багато наших людей переїхали в Німеччину, а Україна співпрацює з іншими країнами на економічному ринку. За даними Обсерваторії економічної складності (ОЕС) у 2024 р. Україна експортувала ячмінь в Німеччину на суму 1, 57 млн доларів США. Оскільки він є сировиною для пивоварної промисловості, то можна вважати, що якість нашого товару впливає на смак їхньої пивоварної продукції.

Висновок

Отже, вплив громадян німецької національності найбільше відобразився у розвитку промисловості та інфраструктури мікрорайону Нова Баварія. Їх історія життя на цих землях починається у 1823 р. з приїзду Густава Фрідріха Піллар фон Пільхау. Натомість переломним моментом стало завершення будівництва та успішне функціонування пивоварного заводу 'Нова Баварія' на чолі з Францом Гиршгеймером, адже це сприяло подальшому стрімкому промислому стрибку як наслідок розширення пивоварного виробництва, появи залізниці для експорту товарів, а також різних інших фабрик та заводів. У середині ХХ століття взаємний вплив місцевого середовища проявився через депортацію німців з Харкова під час його окупації, що значно скоротило їх кількість на цих землях. Попри це, на вулицях мікрорайону зберіглися ключові об'єкти та житлова забудова того часу, архітектура яких зберегла елементи європейського (німецького) стилю. Сьогодні залишається важливою підтримка німецько-українського зв'язку, який можна відстежити через обмін інноваціями ('Українська пивна компанія', що взаємодіє з ТОВ Kieselmann) та міжнародну торгівлю.

Новизна дослідження

Тема роботи щодо взаємозв'язку української та німецької культур в межах мікрорайону Нова Баварія недостатньо висвітлена у доступних джерелах інформації. Крім того, було зафіксовано та проаналізовано стан основних об'єктів місцевості. Це важливо, адже багато історичних пам'яток поступово руйнуються і з часом наочно оцінити вплив різних культур буде ставати дедалі складніше.

Особистий внесок

Було відвідано ключові об'єкти мікрорайону Нова Баварія та проведено фотодокументацію. Досліджено історію місцевості та за допомогою методу абстрагування виокремлено факти сприяння німців на місцевість, а також взаємний вплив української (харківської) спільноти на Німеччину.

Пошук інформації у першоджерелах, зокрема у газеті 'Харківські губернські відомості', допоміг дізнатися більше про життя мікрорайону у ХІХ ст. та доповнити створену діаграму розвитку пивоварного заводу.

Було порівняно види продукції пивзаводу у різні часи, що дозволило дізнатися одну з причин зміни його конкурентоспроможності.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!

Джерела інформації:

1. УДК Філатова О. Є. РОЗВИТОК ПИВОВАРІННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: ПРИЧИНИ МОНОПОЛІЇ НІМЕЦЬКИХ ПИВОВАРЕНЬ [Електронний ресурс]. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=%D0%9629137:%D0%86%D1%81%D1%82.%D0%A3%D0%BA%D1%80.%D0%A3%D0%86%D0%A4%2F2017%2F24 (дата звернення: 24.03. 2026)
2. Парамонов Андрій "Вулиці Старого Харкова" 2019 р. ст. 314 - 316.
3. Електронний архів оцифрованих періодичних видань Центральної Наукової Бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [Електронний ресурс]. URL: https://back2news.karazin.ua/?paged=2&s=%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F+%D0%B1%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D1%8F&post_type=newspapers&taxonomy=region_tag&category_name&term&paper_lang&start_date&end_date (дата звернення: 22. 03. 2026)
4. Откуда Родом, Парамонов Андрій "Григорівка" [Електронний ресурс]. URL: <https://www.otkudarodom.ua/ru/grigorovka-nikolskoe> (дата звернення: 10. 03. 2026)
5. Откуда Родом, Парамонов Андрій "Пілар фон Пільхау Александр Густавович" [Електронний ресурс]. URL: <https://otkudarodom.ua/ru/pillar-fon-pilhau-aleksandr-gustavovich> (дата звернення: 22. 03. 2026)
6. УДК 911.3 Сергій Отечко ФОРМУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО ВУЗЛА [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bing.com/ck/a?!&p=2a73abaa6c3f0d7adb512cfa0b090a268e71b62b599859dba9bfc85f85bb55f6JmltdHM9MTc0MzgxMTIwMA&ptn=3&ver=2&hsh=4&fclid=12c3189c-ed69-6eda-29fb-0daeec416fd1&psq=%d0%a3%d0%94%d0%9a+911.3+%d0%a1%d0%b5%d1%80%d0%b3%d1%96%d0%b9+%d0%9e%d1%82%d0%b5%d1%87%d0%ba%d0%be.+%d0%a4%d0%9e%d0%a0%d0%9c%d0%a3%d0%92%d0%90%d0%9d%d0%9d%d0%af+%d0%a5%d0%90%d0%a0%d0%9a%d0%86%d0%92%d0%a1%d0%ac%d0%9a%d0%9e%d0%93%d0%9e+%d0%97%d0%90%d0%9b%d0%86%d0%97%d0%9d%d0%98%d0%a7%d0%9d%d0%9e%d0%93%d0%9e+%d0%92%d0%a3%d0%97%d0%9b%d0%90&u=a1aHR0cHM6Ly9la2hudWlyLmthcmF6aW4udWEvYml0c3RyZWFTcy80NDNmMWFkOS04MjUyLTQwNWMtODEyMi05MzNjYmY0ZGM1MjQvZG93bmxvYWQ&ntb=1>
7. УДК 334.723:94(477)"1923/1924" В. В. КАБАЧЕК, ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «НОВА БАВАРІЯ» [Електронний ресурс]. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c2d66fac-524c-4769-afa8-a4dc23734ee7/content> (дата звернення: 22. 03. 2026)
8. Ямпольська Тетяна Німецька спадщина Харківщини [Електронний ресурс]. URL: <https://nakypilo.ua/teksty/istoriia/nimetska-spadshchyna-kharkivshchyny/> (дата звернення: 23. 03. 2026)
9. Обсерваторія економічної складності (ОЕС) [Електронний ресурс]. URL: https://oec.world/en/profile/bilateral-product/barley/reporter/ukr?selector2787id=trade_i_baci_a_17 (дата звернення: 23. 03. 2026)
10. Німецький альбом альбом Харкова Парамонов А. ст. 52 - 53 [Електронний ресурс]. URL: https://deutsche.in.ua/uploads/admin/Charkow_Album.pdf (дата звернення: 24. 03. 2026)
11. Д. Ципіна, З. Ердман, В. Ярошик, С. Чистякова, І. Саратов Життя та діяльність німців у Харкові (ХІХ – початок ХХ століття) [Електронний ресурс]. URL: https://mista.ua/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F/%D0%98%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D1%81%D0%BE%D0%B1%D1%8B%D1%82%D0%B8%D1%8F/%D0%96%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D1%8C_%D0%B8_%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D1%86%D0%B5%D0%B2/23/?setcity=125 (дата звернення: 24. 03. 2026)
12. Т. С. Першина депортація громадян німецької національності [Електронний ресурс]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Deportaciya_nimciv (дата звернення: 24. 03. 2026)
13. Офіційний сайт пивоварного заводу 'Нова Баварія' [Електронний ресурс]. URL: <https://www.novabavaria.com.ua/istoriia-zavodu/> (дата звернення: 24. 03. 2026)